

Fejezetek a korai magyar egyházszervezet történetéből

I. Célkitűzés

Kutató- és oktatómunkám kezdetétől, az 1980-as évek közepétől kiemelten foglalkozom a magyar kereszténység első évszázadaival. A téma vizsgálata végig kísérte szakmai pályafutásomat és már közel negyed százada rendszeresen tanulmányaim jelennek meg a magyar krisztianizációval összefüggő kérdésekről. A krisztianizáció, fontosságából és a magyar történelemre gyakorolt meghatározó hatásából következően igen jól kutatott területe a magyar históriának. A tudományos történeti kutatások indulásától több történészgeneráció bővítette ismereteinket a korról. A térítés, az egyházszervezet kialakítása, a keresztény magyar kultúra kezdete köztudottan szorosan kapcsolódott Szent István tevékenységéhez és a magyar államalapításhoz. Köszönhetően ennek, nem csupán a szorosan vett egyháztörténeti jellegű kutatások gazdagították, illetve tárgyalták a magyar krisztianizációval összefüggő problémákat.

Egyháztörténeti kutatásaim céljaként kezdettől fogva a magyar kereszténység első évszázadát bemutató monográfia elkészítése szerepel. Munkám során nyilvánvalóvá vált, hogy a jól kutatott területen csak úgy lehet új eredményeket, vagy gyakran a már pontosan nehezen rekonstruálható történések megértéséhez újabb megoldási javaslatokat ajánlani, ha nagyon alaposan „körbejárok” egy-egy részterületet. Mindez azzal jár, hogy a dolgozatok terjedelme gyakran nagyobb lesz a szokottnál, különösen akkor, ha az összehasonlító módszer eredményeit is felhasználva, részletesen érinteni kell a külföldi példákat. A jól kutatott területből következik, hogy a feldolgozások gyakran vitajellegűek lesznek és a korábbi eredményekkel való polemizálás, azok eredményeinek kritikai értékelése szintén a terjedelmet és a jegyzetapparátust növeli.

Az elmúlt másfél évtizedben rendszeresen vállalom a szakmai konferenciákon való szereplések mellett ismeretterjesztő előadásokat. Az utóbbi meghívások nyilvánvalóvá tették számomra, hogy komoly igény van a magyar kereszténység kezdeteiről egy részletes, a

tudományos eredményeket a művelt, érdeklődő, tehát nem csupán a szűk szakmai közönség számára átadó összefoglaló monográfiára. Az új eredmények érdekében nélkülözhetetlen, azok igazolására szolgáló terjedelem és bő jegyzetapparátus bizonyos fokig ellentétes a szélesebb olvasóközönség elvárásaival. Másrészt számos olyan fejezete van a korai magyar kereszténységnek, amelyet a korábbi kutatások -- véleményem szerint -- megfelelően feltártak, magam újat már nem tudok adni a kérdésben, jobb esetben csak további szempontok figyelembevételével az előttem alkotó tudósgeneráció eredményeit megerősíteni tudom. Ebből adódóan egy monográfia, amely egyben akadémiai doktori disszertáció kritériumait is teljesíteni akarja, nem lehet homogén. A saját és újnak gondolt eredmények nagyobb teret kellene, hogy kapjanak, míg a korábbi kutatás időtálló megállapításai fontosságuk ellenére szükségképpen némileg háttérbe szorulnának. A nem szakmabeli olvasót ezek a szükségszerű aránytalanságok megtévesztenék, ha a korszak egészére szeretne magas színvonalon betekintést nyerni. Ezért döntöttem úgy, hogy az összefoglaló monográfia előtt az általam vizsgált témákat, amelyek közül több a korai magyar egyházszervezet leginkább vitatott kérdései közé tartozik – például a kalocsai érsekség létrejöttének okai, a Kárpát-medence honfoglalás előtt kereszténységének esetleges hatása, részben ezzel összefüggésben a nyitrai püspökség létrejötte stb. -- monografikus igénnyel ugyan, de kismonográfiák sorozatában dolgozom ki és akadémiai doktori disszertáció formájában megmértetem a szakmai közéletben.

II. Módszerek

A magyar kereszténység első (bő) évszázada, egyebek mellett a középkori keresztény állam létrejöttével való összefüggései miatt is a magyar történelem leginkább kutatott korszakához tartozik. Mindebből következik, hogy nagyon nehéz, és csak igen alapos, részletekbe menő alapkutatásokkal és új, vagy helyesebben mondva, korábban talán kevésbé következetesen alkalmazott módszerek előtérbe állításával lehet az előttem járó történészgenerációk eredményes munkásságát kiegészíteni vagy meghaladni.

Az új, vagy pontosabban a magyar medievisztika lehetőségeiből fakadóan kevésbé alkalmazott módszer az összehasonlító kutatás. Egyháztörténeti vizsgálódásaim kezdetétől nagy hangsúlyt fektetek részben a kereszténység egyetemes jellege és az egyházszervezet nemzetközi szabályzórendszere, az egyházjog miatt, valamint a korai magyar egyház

vezetőinek széles kapcsolatrendszerére való tekintettel az összehasonlító vizsgálatokra. A 10 – 11. század egyháztörténetében különösen fontos ennek a szempontnak az érvényesítése, mivel a külföldről Magyarországra érkező papok és szerzetesek -- kezdetben nyilvánvalóan ők voltak többségben a formálódó magyar egyházi társadalomban -- saját hazájuk egyházi intézményrendszerét közvetítették. Az összehasonlító szempont érvényesítése mellett szól az is, hogy a magyar krisztianizáció a kereszténység 11. századi expanziójának folyamatába illeszkedett. Másrészt a magyar egyházszervezet a Német Birodalom, a Bizánci Császárság és a Pápaság hatalmi háromszögében született meg. Ez a sajátos helyzet veszélyeket is magában hordozott, de egyben lehetőségeket is adott a független magyar egyházszervezet kiépítésére. Sajátos geopolitikai helyzetből adódó politikai és egyházpolitikai „játék lehetőségek” felmérése szintén külföldi kutatási eredmények fokozott figyelembe vételét kívánják. Európai keretben kell tehát tárgyalni ezeket a kérdéseket, és különösen nagy figyelmet kell fordítani a szomszédos területekre, elsősorban a dél-német területekre, különösen az Ostmarkra, továbbá Lengyelországra és Csehországra, sőt Bizáncra. Az összehasonlítás eredményeként azok a történéseket, amelyek Magyarországon a korszakra általánosan jellemző forráshiány miatt önmagukban nem minden esetben tárhatók fel teljes mértékben, tisztábban állhatnak előttünk, ha a szomszédos területeken lezajló hasonló folyamatokat is figyelembe vesszük. Jobban kirajzolódnak így egyúttal a magyar krisztianizáció sajátosságai.

Természetesen az összehasonlító módszer, az analógiák keresése nem új megközelítése a témának. Már a 19. század végén Pauler Gyula nemzedékétől kezdve bizonyos mértékig jelen van ez az eljárás, de a kutatók, véleményem szerint nem voltak minden esetben következetesek. Gyakran a külföldi példák figyelembevételénél a közvetlen, dokumentálható kapcsolatok felderítésére és hasznosítására törekedtek. A magyar vonatkozásokat kereseték elsősorban. Az én megközelitésem arra irányult, hogy minden részletében megismerjem azoknak a területeknek az egyháztörténetét, amelyek valamilyen formában hatást gyakoroltak a 10 – 12. század folyamán a magyar egyház kiépülésére. Az összehasonlításba bevont földrajzi területet is kibővítettem. Nem csupán a szomszédos vidékekre figyeltem, hanem Európa távolabbi részeire is, amelyekben bizonyos vonatkozásokban a magyarhoz hasonló körülmények között voltak. Gondolok itt a latin kereszténység perifériás helyzetén kialakuló egyházszervezetre (pl. Skandinávia, Brit-szigetek vagy Hispánia), egy meghatározó nagyhatalom szomszédságára (pl. 9. századi Moravia, később Skandinávia, elsősorban Dánia), Nem közvetlenül a „magyar vonalat” kutattam, mivel

ezt jobbára már korábban elvégezték. A módszer időigényes, de olyan jelenségekre hívja fel a figyelmet, amelyet eddig nem vettek számba a korai magyar egyháztörténeti kutatásoknál. Ennek köszönhető például, hogy a Kalocsára vonatkozó források új értelmezésénél – véleményem szerint – megerősítést nyert, vagy nem lehet önmagában a hagyományos latin egyházszervezettől teljesen idegen intézményként elutasítani a provincia nélküli érsekség koncepcióját. Ide tartozik a nyitrai püspökség 12. századi jogállásának vizsgálata is, ahol a salzburgi érseki tartományban jelen lévő Eigenbistum intézménye mutat hasonlóságot, a Felvidék 12. századi északnyugati egyházszervezetéhez.

A másik módszertani szempont, amelyet igyekeztem az új eredmények érdekében következetesen megvalósítani azt, hogy nem kívántam a meghatározóan figyelembe venni a későbbi időszak egyházszervezetéről rendelkezésünkre álló ismereteket. A 11. századra és részben még a 12. századra is jellemző szűkös forrásadottságok miatt a korábbi kutatások, kimondva vagy anélkül, gyakran a már sokkal jobban dokumentált és így pontosabban ismert 13. századi egyházszervezetből indultak ki, következtettek vissza a kialakulás időszakának viszonyaira. Magam igyekeztem a lehetőségek szerint elkerülni ezt a kutatói álláspontot és kizárólag a korszak írásos és tárgyi emlékeire támaszkodva vizsgálni a 11. századi és részben a 12. századi egyházszervezetet.

Az összehasonlító vizsgálatoknak köszönhetően alaposan megismerve egy-egy külföldi terület egyházszervezetét, feltűnt, például Lengyelország esetében, hogy a püspökségi szervezet mennyire kevésbé volt megszilárdulva a 11. században. Hasonló figyelhető meg még Csehországban is, különösen a morva területek egyházfelügyeletét tekintve, holott a cseh egyház a fejlett intézményrendszerrel rendelkező német birodalmi egyház részét képezte a mainzi érsek ellenőrző szerepéből következően. A példákat tovább lehetne sorolni különösen a latin kereszténység peremterületén fekvő más régiókkal. Ezzel szemben a magyar egyháztörténetírás a 11. század elejére egy, a 13. századnak megfelelő püspökségi szervezet rajzolt fel. A 11 – 12. századi magyar egyházszervezetre vonatkozó források vizsgálatánál így lehetőség szerint nem vettem figyelembe a 13. századi viszonyokat, helyettük viszont az összehasonlító szemléletből adódó információkat hasznosítottam. A módszertani szemléletváltásnak köszönhetően sikerült egyebek mellett a kalocsai érsekség korai problematikájának megoldására új javaslatokat tennem, amelyek a 11 – 12. század magyar egyházkormányzati rendszert alapjaiban átértelmezik. A módszer alkalmazásából következett az is, hogy a Felvidék nyugati részének vitás kérdéseit -- két nyitrai főesperesség

létrejött, prépost nélküli nyitrai székeskáptalan és egyáltalán a nyitrai püspökség megalapítása és területi kiterjedése, továbbá viszonyát az esztergomi érsekséghez – sikerült rendeznem.

Kutatási módszeremhez tartozik a komplexitásra törekvés. A hagyományos, írásos forrásokra építő feldolgozásokon túl régészeti és művészettörténeti eredmények nagymértékű hasznosítására törekedtem.

III. Eredmények

A disszertáció két nagy fejezetre oszlik, amelyek azonban sok szálon kapcsolódnak egymáshoz. Részben összefüggésben vannak egymással, illetve egy témát két aspektusból vizsgálnak. A dolgozat első és nagyobb egysége az episzkopális egyházszervezet történetére vonatkozó kutatásokat tartalmazza. Ezek egy része a Kárpát-medence honfoglalás előtt keresztény hagyományainak esetleges továbbélését és a magyar krisztianizációra gyakorolt hatását tekinti át. Ezek a fejezetek elsősorban a 9. századi Moravia, vagy ahogy különösen a szláv országok kutatásában szerepel, Nagymorávia kereszténységének történetét és a továbbélés lehetőségeit vizsgálja. A téma az utóbbi évtizedben háttérbe került a magyar medievisztikában, de különösen a szlovák kutatás erőteljesen hangoztatja a nagymorva örökségnek a szerepét, és a krisztianizáción túl a magyar állam létrejöttében is meghatározónak tartja. Ezen kutatásaim részben egyfajta tudományos diskurzus céllal is készültek. Úgy gondolom, hogy Metód tevékenységének jelentőségét nem a 9. századi morva kereszténység nagyon is kérdéses továbbélésében kell keresnünk, hanem abban, hogy hajdani szerepvállalásának emléke tudatosította a 10. század második felében az önálló, közvetlenül a Pápaság alá tartozó érsekség jelentőségét. Munkássága jogalapot adott a Pápaságnak a régióban való szerepvállalására, másrészt a közép-európai dinasztiáknak arra, hogy felvegyék Rómával a kapcsolatot. Ezt első ízben az Árpádok ismerték fel, és ezzel lehet összefüggésben, hogy 962-ben Taksony a pápához fordult.

Nyitra környékének egyházszervezetét a 9. század elejétől a 13. század elejéig áttekintve megállapítottam, hogy a 880-ban Nyitrán létrejött, de csak rövid ideig működő püspökség hatásáról, illetve a területen az egyházszervezet még minimális továbbéléséről sem beszélhetünk. A Nyitrán a 11. század elejétől adathozható Szent Emmerám patrocínium nem

köthető a morva időkhez, hanem annak jelentkezése Gizella és kíséretében Magyarországra érkező német egyháziakhoz kapcsolható. Nyitra 11. század elejétől kimutatható jelentősége nem a hajdani Moraviáig visszanyúló időkben gyökerezik, hanem abba, hogy rajta keresztül tudtak a 10. század második felében az Árpádok kapcsolódni a Regensburg – Prága – Krakkó vonalon haladó transzkontinentális kereskedelmi útvonalhoz. Nyitra egyházi intézményeinek jelentőssé válása összefüggésben van a hercegség létrejöttével. A 11. század második felében valószínűleg Géza herceg egy rezidenciális társaskáptalant alakított ki itt. A hercegség 12. századi felszámolásához kapcsolódva átalakították a társaskáptalant és egy püspökséget hoztak létre Nyitra központtal. A 12. századi nyitrai püspökség nem csupán az időbeni távolság miatt sem köthető a 880-ban itt létrejött egyházmegyéhez, hanem szerepe és jogállása tekintetében sem. Nyitrán egy, a salzburgi érsekség magánpüspökségéhez hasonló püspökséget hozott létre az esztergomi érsek, amelynek önálló területét sem különítették el az esztergomi főegyházmegyétől. Szerepe az volt, hogy a betelepülő északnyugat-magyarországi peremterületeken erősítse a magyar egyház jelenlétét. Megakadályozza, hogy a környező külföldi egyházmegyék joghatóságukat kiterjesszék a területre. Nyitrán csak a 12 – 13. század fordulóján alakítottak ki az általános kánonjogi normáknak megfelelő suffraganeus püspökséget. Ezzel magyarázható egyebek mellett az is, hogy két azonos nevű, nyitrainak nevezett főesperesség jött létre a Felvidék nyugati részén.

Részletesen vizsgáltam a magyar püspökségi szervezet 1009-ben történt továbbépítését és megerősítettem azt a nézetet, hogy három egyházmegyét, a pécsit, a kalocsait és az egrit ekkor hozták létre. Az új egyházmegyék kialakításában a korábban gondoltakkal ellentétben erőteljesebben kimutatható a Pápaság szerepvállalása. Azo pápai legátus nem csupán az alapítás ünnepélyes aktusára érkezett az országba, hanem legalább már egy esztendővel korábban, így tevőleges szerepe lehetett az új püspökségek központjainak és védőszentjeinek kiválasztásában. Vélhetőleg komoly szerepe volt abban, hogy az őkeresztény emlékekkel, romos kápolnákkal rendelkező Pécs lett a dél-dunántúli egyházszervezet központja. Az új püspökségek, és egyúttal a magyar egyházszervezet Rómához kapcsolódását az imitatio Romae gondolattal is kifejezték. Az új egyházmegyék a római pápai bazilikák védőszentjeit kapták titulussal, illetve 1009-re hét egyházmegyéből állt a magyar egyháztartomány, amely szimbolikusan szintén Róma felé mutatott. Az 1009-es püspökségalapításokhoz köthető imitatio Romae, a korszakban máshol is jelentkezett Európában, amellyel Szent István nyomatékosítani, szimbolikusan kommunikálni akarta azt,

hogy a III. Ottó-féle egyetemes keresztény birodalom koncepciójának bukása ellenére továbbra is az esztergomi érseki tartomány 1001-es alapításakor megfogalmazott irányba képzelel el a magyar episzkopális egyházszervezet orientációját.

Az episzkopális egyházszervezet 1009-es kibővítésének keretében jött létre a kalocsai érsekség. Két évtizednyi kutatómunkám eredményeit monografikus igénnyel kifejtve egy teljesen új, a korábbi nézetektől alapjaiban eltérő eredményre jutottam. Véleményem szerint Kalocsát 1009-ben ugyan eredendően érsekségként alapították meg, de több mint másfél évszázadik nem rendelkezett önálló érseki tartománnyal, így saját suffraganeus püspökökkel sem. A magyar egyháztartomány egységes maradt és élén az esztergomi érsek állt. A két érsekség között a rivalizálás a 11 – 12. század fordulójától figyelhető meg, amely összefüggésben lehet az érseki hatalom erősödésével. Az egységes magyar egyháztartományt, úgy tűnik, hogy az 1161 őszen megkötött konkordátum keretében osztották fel és kapott Kalocsa is önálló érseki provinciát.

A püspökség szervezés egy következő állomását mutatja be a váci püspökség alapításának és 11. századi történetének vizsgálata, amely egyben kapcsolódik a Nyitra egyháztörténetének bemutatásához, a hercegség szerepéhez a 11. századi egyházszervezet kialakításában. Véleményem szerint a váci püspökséget nem szabad Szent István egyházszervező tevékenységéhez kötni, hanem utóda, Péter lehetett az alapítója. A püspökség központi fekvése azt sejteti, hogy nem elsősorban krisztianizációs okai voltak annak, hogy az ország középső területein újabb egyházmegyét alakítottak ki. Valószínűleg Aba Sámuel hatalmi igényeit kívánta Péter visszaszorítani az új püspökség létrehozásával, amellyel megosztotta az Abával szoros kapcsolatot tartó egri püspökség területét. Így a váci püspökség létrehozása Péter és Aba közötti hatalmi konfliktus keresztüzébe került. Péter Németországba menekülése, majd végleges bukása következtében az egyházmegye kialakítása megrekedt. Az egyházmegye kiépítése és székesegyház felépítése az 1060-as és 1070-es években történt meg és összefüggésben van Géza hercegségével. A hercegség két központja, Nyitra és Bihar között az összeköttetés biztosítása érdekében a hercegek támogatták az útvonalon fekvő egyházakat, így a váci püspökséget. Géza politikájának köszönhető, hogy három évtized után az 1070-es évek második felében a székesegyház felépítésével és újabb adományok biztosításával lezárult a váci egyházmegye szervezésének időszaka. Az alapításkori problémák nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a váci püspökség anyagi javak tekintetében az egész középkoron át a szerényebb lehetőségekkel rendelkező egyházmegyékhez tartozott.

Egy külön fejezetben az egyházszerkezet és az államszerkezet kiépülésének 11. századi dinamikáját és regionális különbségeit tárgyaltam. Abból a gondolatból indultam ki, hogy a 11. századi államszerkezet kiépülésének jó indikátora egy-egy területen egyházszerkezte. A Kárpát-medence nyugati felében nem csupán gyorsabban, hanem sokkal strukturáltabban alakult ki a püspökségi szerkezet. A keleti országrészben az egyházmegyéek csak több évtizedes késéssel, a század közepén, sőt a 11. század végén szilárdultak meg. A Dunától keletre szinte mindegyik egyházmegye története ebből következően, a dunántúliakkal összehasonlítva, problémás. Kalocsán, Biharban egyebek mellett a székhelyváltás, Eger esetében a területi változások, az erdélyi püspökségnél pedig önmagában már az elnevezés is jelzi ezeket a problémákat. A monasztikus egyház megjelenésében is hasonló fáziskésés figyelhető meg. A krisztianizáltság foka is alacsonyabb volt így a keleti országrészben a Dunántúlhoz képest.

A 11. századi püspökségi központok kiépítéséhez szolgál adalékkal a székeskáptalanok kialakulását bemutató tanulmány, amely egyben áttekinti a dómmonostorok korai szerepét is. Végezetül a fejezetet néhány 11. századi főpap életpályájának bemutatása zárja, amelynek célja, hogy az intézménytörténeti megközelítés mellett a személyes történelem alapján egy újabb nézőpontból kapjak betekintést a korai egyháztörténelembe.

A disszertáció második része a monasztikus egyház történetét vizsgálja. Zobor alapítása kapcsán ebben a részben is érintem a morva kereszténység továbbélésének kérdéskörét. Az összehasonlító vizsgálatok segítségével, a passauai püspökség 9 – 11. századi missziós tevékenységét, Sankt Pölten és Znojmo (Znaim) 9 – 13. századi egyháztörténetét, valamint a Szent Hippolitus (Ipoly) tisztelet alakulását számba véve kiegészítettem a monostor történetéhez korábban felhasznált forrásbázist. Mindezek alapján bizonyosnak tartom, hogy a zabori bencés apátságnak nem lehettek 9. századi előzményei. Létrejötté Gizellával kapcsolatba hozhatóan a passauai püspökség 11. század eleji magyarországi szerepvállalásához köthető. Pannonhalma után valószínűleg a legrégebbi bencés monostor lehetett Zobor, amely alapítása 997 – 1001/2 közé helyezhető. A fejezet érdemének tekintem, hogy felhívtam arra a figyelmet, hogy Passau nem csupán a 970-es években, Piligrim püspök tevékenysége nyomán próbált bekapcsolódni a magyar krisztianizációba, hanem jelen volt a 11. század elején is.

A dolgozat következő fejezete a Szent Márton-kultusz magyarországi kezdeteit tekinti át. Véleményem szerint Pannonhalma Szent Márton-titulusa és a 10 – 11. század fordulóján

Szent István környezetében kimutatható Márton-tisztelet, amely a Koppány elleni csata előtti fogadalomtételt is motiválta, abból származott, hogy Mártont a kora középkorban a királyok védőszentjének is tekintették. Magyarországi kultusza nem Mainzból eredeztethető, de természetesen összefüggésben van azzal, hogy a szentről tudták pannóniai születését. Márton tiszteletével akarták az Árpádok, már Géza udvarában kifejezni azt, hogy tervük a királyi cím elnyerése, amelyet a királyok védőszentjének kultuszával is előmozdítani akartak. Pannonhalma alapításától kezdve a Márton-titulus kiválasztásával kifejezte azt, hogy királyi egyházként hozták létre. Ezt a politikai elképzelést nyomatékosította a 11. század elején felépült templom kétkórusos kialakítása. Márton a 10. század végétől az Árpádok dinasztikus védőszentje, majd Magyarország patrónusa lett.

Részben a Zoborral összefüggő kutatásokhoz kapcsolódik a remete életforma 11. század eleji magyarországi jelentkezésének bemutatása. Megállapítottam, hogy mind Itália (Romuald remetéi), mind a német területekről a lotharingiai, gorzei reform jelentkezésével, valamint a görög rítusú kereszténység irányából érték ilyen hatások a kialakuló magyarországi szerzetességet. A különböző területekről érkező ösztönzések összekapcsolódtak, például az Itáliából érkező Szent Gellért a lotharingiai reform szellemét követő, német területről alapított bakonybéli monostor mellett remetéskedett. Az egyházszervezés időszakában a remeteségbe vonulás nem azt jelentette, hogy az életformát választó személy nem kíván részt venni a krisztianizációba, hanem azt lelki felkészülésnek tekintették a misszióra, az egyházkormányzati feladatok ellátására. Ezt Querfurti Brúnó és Szent Gellért életpályája is bizonyítja, így a bencés monostorokhoz is tartoztak remeteségek.

A monasztikus egyház helyzetét bemutató rész legterjedelmesebb fejezete a Bencés szerzetesség, elsősorban a királyi alapítású monostorokban élők 11 – 12. század fordulóján játszott szerepét tárgyalja. A 11. század végén, Szent László egyházpolitikájának köszönhetően a bencés rend több új, jelentős monostorral gazdagodott. A királyi alapítású monostorok számának növekedéséhez nem csupán a már meglévő bencés konventek biztosították a hátteret, hanem külföldi kapcsolatok is szerepet játszottak ebben. Somogyvár Saint Gilles-i alapítása mellett a délnémet bencés reformköröknek (Hirsau, S. Blasien) a hatása is kimutatható.

A bencések monostorok számának növekedésével együtt a király politikájának köszönhetően a püspökségi szervezet is megerősödött. A korábbiakkal ellentétben a 11. század végétől a magyar püspökök nem a bencés szerzetesek közül kerültek ki, hanem a

királyi udvarban működő papság vette át ezt a szerepet. A megerősödő királyi kápolna tagjai fokozatosan kiszorították a bencés szerzeteseket a nagy politikai befolyással járó egyházkormányzati pozíciókból. A királyi kápolna jelentőségét kiemelte, hogy I. Géza király fia, Kálmán herceg is egyházi pályára lépve, közéjük tartozott.

A monasztikus egyháztól elszakadó püspökségek és az új alapításoknak köszönhetően erősödő bencés monostorok között várható volt a konfliktus. A délnémet reformeszmék hatásának tudható be, hogy a monostorok függetlenedni akartak a püspökségek joghatósága alól. Szent László király halála után Kálmán és a testvére, Álmos közötti trónküzdelmekben a püspökök a közülük kikerült uralkodó, Kálmán hatalmi igényeit támogatták. A királyi alapítású monostorok viszont Álmos mellé álltak, mivel ő volt az, aki tovább kívánta vinni a monostoroknak kiemelt támogatást nyújtó László király egyházpolitikáját. A küzdelemben végül Kálmán kerekedett felül és ezzel a püspökök politikai befolyását erősítette. Szent László adománypolitikája súlyosan megterhelte a kincstárat és ezért Kálmán az egyházi vagyon részleges visszavételére törekedett. A szekularizáció elsősorban a királyi alapítású bencés apátságokat sújtotta. Kálmán elvett a bencésektől, vele ellentétben Álmos herceg viszont újabb adományokkal és alapításokkal gazdagította a rendet. A bencés monostorok a kialakult politikai helyzetben a pápa segítségét is kérték birtokaik védelme érdekében. II. Paschalis pápa ugyan védelmébe vette a monostorokat, de a gregoriánus reform elképzeléseinek megfelelően nem támogatta a monostorok püspöki ellenőrzés alóli mentesítését. Lőrinc esztergomi érsek vezetése alatt tartott első esztergomi zsinat teljessé tette a püspökségek befolyását a monostorok felett. Kálmán alatt a bencéseket komoly pozícióvesztés érte, sőt a 12. század elején Kálmán vagy fia, II. István a somogyvári monostorba temetkező László király sírját is áthelyeztette a váradi székesegyházba. Kálmán a magyarországi egyházpolitikájával szemben Horvátországban hatalma elismertetése és megszilárdítása érdekében komoly, nem ritkán propagandisztikus jellegű adományokkal támogatta a bencés rendet.

A püspöki tisztségből kiszoruló, birtokaikat részben elvesztő, a királlyal oppozícióba kerülő bencések a kialakult helyzetben egyfajta politikai vitairodalmat kezdeményeztek, amelyben hangoztatták a király és a szerzetesség együttműködését, a szerzetesség királyi hatalommal szembeni autonómiáját, az új, gyakran házasságban élő világi papsághoz tartozó püspökökkel szemben példaként a cölibátusban élő bencés püspök alakját állították. A

Kálmán uralkodása alatt bekövetkező változások kritikájaként született meg monasztikus környezetben a Szent Imre-legenda és a nagyobb Szent Gellért-legenda.

A szerzetesség az Álmos-ági királyok hatalomra jutásával ismét szoros kapcsolatba került a királyi hatalommal. A bencések között menedéket kapó II. Béla uralma alatt visszakerültek a szerzetesek az udvarba. Fél évszázad múltán újból bencés monostort(okat) alapított II. Béla. Újabb adományokkal, illetve az elvett jövedelmek visszaadásával kompenzálták a Kálmán-féle szekularizációban okozta károkat. A bencés rend azonban véglegesen kiszorult a 12. század elején a püspökségek vezetéséből. A szerzetesség csak a 13. század végén, de már a koldulórendek tagjaival kerül újra, nagyon korlátozottan az egyházkormányzati pozícióba.

A témában a PhD-disszertáció előtt megjelent publikációk

Egyházszervezés Magyarországon. In: Tiszatáj 1988/9. 47 – 59.

A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon. In: Az államalapító. Szerk. Kristó Gyula, Budapest, 1988. 153 – 208.

Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 3 (1991) 73 - 88.

A középkori magyar egyházra vonatkozó történeti kutatások az utóbbi évtizedekben (1948 - 1988). In: Aetas 1993/1. 64 – 105.

A keresztény egyházszervezet kialakulása. In: Árpád előtt és után. Szerk. Kristó Gyula és Makk Ferenc. Szeged, 1996. 105 -- 115.

A PhD-disszertáció után megjelent publikációk

L'organisation de l'Église chrétienne en Hongrie. In: Les Hongrois et l'Europe: Conquete et intégration. Szerk.: Csernus Sándor -- Korompay Klára. Paris--Szeged, 1999. 293 -- 311.

Die Domkapitel und ihre Domherren bis Anfang des 12. Jahrhunderts in Ungarn. In: ... The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of Janos M. Bak. Ed. Nagy B. -- Sebők M. Budapest, 1999. 478 – 491.

Egyház- és államszervezés. In: Államalapítás, Társadalom, művelődés. Szerk.: Kristó Gyula. Budapest, 2001. 65 – 74.

A váci püspökség alapítása. In: Századok 135 (2001) 363 – 376.

Szent István kora és a közép-európai keresztény régió kialakulása. L' époque de Saint Étienne et la formation de la région chrétienne de l' Europe Centrale. In: Szilveszter öröksége – Héritage de Sylvestre. Szerk. : Koditek Bernadett, Budapest, 2001. 64 – 79.

Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. In: Tiszatáj 2001/11. 79 – 84.

Esztergom és Kalocsa kapcsolata a 11 – 12. században. Az egységes magyar egyháztartomány felosztása. In: Lux Pannoniae. Esztergom az ezer éves kulturális metropolis. Szerk. Horváth István, Esztergom, 2001. 57 – 64.

La fondation de l'évêche de Vác. In: Specimina Nova Pars Prima. Sectio Mediaevalis I. Red. Martha Font, Pécs, 2001. S. 87 – 105.

A váci püspökség alapítása. In: Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy L. Budapest, 2002. 494 -- 506.

Benedek érsek. In: Esztergom érsekei. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 21 – 26.

Nehemiás érsek. In: Esztergom érsekei. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 26 – 29.

Acha érsek. In: Esztergom érsekei. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 29 – 31.

Szerafin érsek. In: Esztergom érsekei. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 31 – 36.

Lőrinc érsek. In: Esztergom érsekei. Szerk. Beke Margit. Budapest 2003. 36 – 42.

Szent Márton tiszteletének magyarországi kezdete. Megjegyzések az első magyar bencés monostor, Pannonhalma alapításához. In: Annales Historici Presoviensis 2005. 67-79.

Adalékok antiochiai Szent Margit Árpád-kori tiszteletéhez. In: Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica 124 (2006) 23-27.

A pécsi püspökség Szent Péter patrocíniuma. In: Bölcsész-műhely 2006. Szerk. Vajda Z. Szeged, 2007. 61 – 64.

Eremiten im Ungarn des 11. Jahrhunderts. In: Die mitteleuropäischen Kartausen in der Familie des Kartäuserordens. Hg. Martin Homza. (Analecta Cartusiana 254.) Salzburg, 2008. 67 – 81.

11. századi bencés monostor a Szepességben? In: Századok 142 (2008) 339 – 357.

Remeték a 11. századi Magyarországon. In: Aetas 23 (2008) 42 – 55.

Das Andenken von Method und die Anfänge der Christianisierung Ungarns. In: Balgarskijat ezik i literatura na krastopatia na kulturite. Szerk. Kocsis Mihály, Szeged, 2009. 68 – 81.

A nyitrai püspökség létrejötte. Századok 143 (2009) 257 – 318.

Benediktinsky kláštor z 11. storočia na Spiši ? In: Historicky časopis 52 (2009) 339 – 356.

A püspökség alapítása. In: A Pécsi Egyházmegye története I. A középkor évszázadai. Szerk. Fedeles T. – Sarbak G. – Sümegi J. Pécs, 2009. 13 – 42.

State Power and Ecclesiastical System in Eleventh Century Hungary. In: „In my spirit and thought I remained a European of Hungarian origin” Medieval Historical Studies in Memory of Zoltán J. Kosztolnyik. Ed. Petrovics, I. – Tóth S. L. Szeged, 2010. 67 – 78.

Államhatalom és egyházszerkezet a 11. századi Magyarországon. (Vázlat a keresztény magyar állam kiépülésének dinamikájáról) In: Valóság 2010. 6. 52 – 59.

Metód és a magyar kereszténység kezdetei. Zacheus püspök felszentelése 963-ban. In: „Fons, skepsis, lex” Ünnepi tanulmányok a 70 esztendő Makk Ferenc tiszteletére. Szerk. Almási Tibor – Révész Éva – Szabados György. Szeged, 2010. 219 – 234.

Kalocsa történetéből. Kalocsa, 2000. 438 old. (Szerkesztés)

Gizella királyné (985 k. – 1060) Vár ucca 17. Évkönyv. Szerk. és utószó. Veszprém, 2000. 269 old. (Társszerkesztő: Homonnai Sarolta).

Pécs (Fünfkirchen). Die Bischöfe und ihre Stadt im Mittelalter. Publikationen der ungarischen Geschichtsforschung in Wien II. Wien, 2011. 278 old. (Fedeles Tamás társszerzővel)